

SID

سرویس ترجمه
تخصصی

کارگاه‌های
آموزشی

بلاگ
مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری
STES

فیلم‌های
آموزشی

سامانه ویراستاری (ویرایش متون فارسی، انگلیسی، عربی)

کارگاه‌ها و فیلم‌های آموزشی مرکز اطلاعات علمی

دوره مقدماتی گوگل ادز

جذب پروژه از طریق لینکدین

آموزش نرم افزار پاورپوینت (مقدمانی)

آموزش طراحی بسته بندی

بررسی عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی در ایران (فراتحلیلی از تحقیقات موجود)

<https://sociology.tabrizu.ac.ir>

شناسه دیجیتال: DOI:10.22034/jeds.2021.47848.1564

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۱۸

حسین میرزایی^۱

حکیمه السادات شریفزاده^{۲*}

مریم سهرابی^۳

چکیده

موضوع و هدف: امروزه بروز بحران‌ها و مشکلات زیست‌محیطی در جهان، باعث توجه و اهمیت بیشتر به رفتارهای حامی محیط زیست شده است. این توجه به موضوع رفتارهای زیست‌محیطی باعث شد که در سال‌های اخیر تحقیقات زیادی درباره عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی انجام شود. با توجه به افزایش تحقیقات رفتارهای زیست‌محیطی و شناسایی عوامل متعدد موثر بر آن، تحقیق حاضر درصدد بررسی مهم‌ترین عوامل تاثیرگذار بر رفتارهای زیست‌محیطی در تحقیقات انجام شده در ایران است. **روش:** روش تحقیق مقاله حاضر، فراتحلیل می‌باشد. جامعه آماری تحقیق همگی مقالات معتبر علمی هستند که در سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۹ با موضوع رفتارهای زیست‌محیطی منتشر شده‌اند. در نهایت ۱۸ تحقیق انتخاب و با نرم‌افزار CMA^۲ مورد تحلیل قرار گرفتند. **یافته‌ها:** نتایج فراتحلیل نشان داد که اندازه اثر بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست‌محیطی با ۰/۳۶ در حد متوسط می‌باشد. همچنین اندازه اثر ترکیبی نگرش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی با ۰/۲۸ در حد کم قرار دارد. رابطه ارزش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی، در تحقیقات مرور شده معادل ۰/۲۷ و در حد کم می‌باشد.

واژگان کلیدی: رفتارهای زیست‌محیطی، فراتحلیل، سرمایه فرهنگی، نگرش زیست‌محیطی، ارزش زیست‌محیطی.

mirzaei@um.ac.ir

h.sharifzadeh@umz.ac.ir

m.sohrabi.artan@gmail.com

۱. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۲. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، (نویسنده مسئول)، بابلسر، ایران

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

مقدمه

امروزه انکار وجود وضعیت بحرانی برای محیط‌زیست ممکن نیست. حتی کسانی که از عمق خطرناک بودن این وضعیت آگاه نیستند، قبول دارند که هوای پاک و سالم کمیاب شده، جو زمین حتی نسبت به یک دهه قبل تا در حد زیادی گرم‌تر شده، حیوانات کمتری در محیط زیست اطراف به چشم می‌خورند، دیگر سکوت به راحتی به دست نمی‌آید و در شبها به سختی می‌توان بیش از چند ستاره‌ی کم سو در آسمان شهرها دید. حدود شش دهه است که وجود بحرانی جدی و فراگیر در محیط زیست پذیرفته شده است و متأسفانه هر روز ابعاد فاجعه بارتتری از آن آشکار می‌شود. ناهنجاری‌های زیست‌محیطی ممکن است وسعت ناحیه‌ای، منطقه‌ای و یا جهانی داشته باشد. برای مثال، خشک شدن دریاچه‌ی پریشان در استان فارس که یک ناحیه را درگیر کرده است و ریزگرد عربی که چندین کشور یک منطقه را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد، ناهنجاری منطقه‌ای به شمار می‌رود و یا سوراخ شدن لایه‌ی ازن و گرم شدن کره‌ی زمین که ابعاد جهانی دارد، مشکلات و مسائل زیست‌محیطی جهانی هستند. در حال حاضر آسیب‌های جدی زیست‌محیطی تقریباً همه کره‌ی زمین را درگیر کرده است (بهرام‌پور، ۱۳۹۰: ۹-۱۶).

رفتار زیست‌محیطی رفتاری است که فرد در برخورد با محیط‌زیست از خود بروز می‌دهد. افراد هر اجتماعی بر حسب شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی، فرهنگی و شخصیتی خود برخورد متفاوتی با محیط‌زیست دارند. این رفتارها ممکن است کاملاً مثبت، محیط‌گرایانه^۱ و مسئولانه باشد؛ یا برعکس، کاملاً منفی و مخالف محیط‌زیست. منظور از رفتار محیط‌گرایانه، رفتاری است که آگاهانه به دنبال کاهش اثر منفی کنش فرد بر جهان طبیعی و ساخته شده به دست انسان است (از جمله کاهش مصرف انرژی و منابع، استفاده از مواد سمی و کاهش تولید مواد زائد). رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه^۲ مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط‌زیست است که یک طیف وسیعی از احساسات، تمایلات و آمادگی‌های خاص برای رفتار با محیط‌زیست را شامل می‌شود (نواح و فروتن کیا، ۱۳۹۰: ۷۱).

رفتارهای زیست‌محیطی انسان، به عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل مؤثر بر محیط زیست، مورد توجه بسیاری از پژوهشگران و محیط‌گرایان قرار گرفته است. بلیک^۳ و همکاران (۲۰۱۶) در بررسی وضعیت مشکلات زیست‌محیطی در خاورمیانه، به این مشکلات در ایران پرداختند. مطابق بررسی‌های آنها ناپایداری زیست‌محیطی و تخریب گونه‌های زیستی و جانوری، در خطر افتادن امنیت آب و منابع آبی و آلودگی هوا از مهم‌ترین مشکلات زیست‌محیطی در جامعه ایران می‌باشد. از نظر آنها، یکی از دلایل اصلی این مشکلات، شهرنشینی سریع و عدم

---

1. Pro- environmental
2. Environmental responsible behaviour
3. Blake

توجه به توسعه پایدار است که زمینه‌ی آسیب‌های زیست‌محیطی را در سطح فردی و سازمانی فراهم می‌کند. ایران در رعایت شاخص‌های پایداری محیط زیست، توسعه‌ی پایدار و کیفیت زندگی همواره رتبه‌های پایین را در جداول جهانی به خود اختصاص داده است؛ جایگاه ایران در جدول شاخص‌های پایداری محیط زیست در سال ۲۰۱۶ رتبه ۱۰۵ در میان ۱۸۰ کشور بوده است. این در حالی است که ایران در سال ۲۰۱۰ در مقام ۷۸ و در سال ۲۰۰۸ در رتبه ۶۸ قرار داشت (گزارش شاخص جهانی عملکرد محیط‌زیستی^۱، ۲۰۱۶: ۳۳). از جمله نمونه‌های دیگری که بتوان ادعا کرد که آزر خطر در محیط زیست به صدا درآمده است عبارتند از: کاهش سطح جنگل‌ها طی ۳ دهه از ۲۱ میلیون هکتار به ۱۴ میلیون هکتار و مقایسه سهم سرانه ۲ درصد هکتار هر ایرانی در مقایسه با ۸ درصد هکتار سرانه‌ی جهانی، تقلیل متوسط سرانه‌ی آب قابل تجدید از ۷۰۰۰ متر مکعب در سال ۱۳۴۰، به ۲۱۰۰ متر مکعب در سال ۱۳۷۶ و پیش‌بینی آن در حد ۱۳۰۰ متر مکعب تا سال ۱۶۰۰ و ورود ایران به مرحله‌ی تنش آبی، خسارات ناشی از آلودگی هوا بالغ بر ۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۶ میلادی که به دلیل ادامه‌ی این روند، خسارات مذکور در سال ۲۰۱۶ میلادی به ۱۶ میلیارد دلار رسید (احمدیان و حقیقتیان، ۱۳۹۵: ۲). همچنین رتبه‌ی ایران از نظر تولید گازهای گلخانه‌ای در سطح جهان سیزدهم و فرسایش خاک در ایران سه برابر متوسط قاره‌ی آسیا است (حاجی‌زاده میمندی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳).

این آمارها حکایت از وضعیت نامناسب ایران در شاخص‌های زیست‌محیطی دارد. تبیین رفتارهای افراد در قبال محیط زیست یکی از مسائل مهم در جامعه‌شناسی زیست محیطی است که به دلایل متعدد علاوه بر مسأله‌ای نظری، اهمیت کاربردی بسیاری نیز دارد. ضرورت اجتناب از آلودگی محیط زیست، تأثیر برخی رفتارهای مناسب زیست محیطی بر ارتقای کیفیت زندگی در اماکنی نظیر شهرها، ضرورت کاهش برخی آلاینده‌های مهم با در پیش گرفتن رفتارهای زیست‌محیطی مناسب و تغییر شیوه‌های مصرف با الهام از این رفتارهای مناسب، و هم چنین ارتباط بسیار مهم میان رفتارهای زیست محیطی و حوزه مصرف انرژی، نمونه مواردی هستند که تبیین رفتار زیست‌محیطی را مهم ساخته‌اند (فاضلی و جعفرصالحی، ۱۳۹۲: ۱۳۸).

مشکلات محیط‌زیستی در ایران در دو بعد ساختاری و کنشی قابل بررسی است. در بعد ساختاری، دولت و اقدامات آن سبب تخریب محیط زیست می‌شود و علت اصلی بحران زیست-محیطی سیاست‌های غلط دولت مردان است که بررسی آن مجال دیگری می‌طلبد و از دامنه این مقاله خارج می‌باشد. اما بعد دیگر بحران محیط زیست، رفتارهای زیست محیطی شهروندان است. در این بعد که بر رفتارها و تعاملات انسان‌ها با محیط زیست و در واقع رفتار نامطلوب زیست محیطی توجه دارد، با اندکی تأمل متوجه می‌شویم رفتارهای نامطلوب زیست محیطی در جامعه‌ی ایران از حالت فردی خارج و تبدیل به مسأله اجتماعی شده است. عدم حساسیت نسبت

1. Global environmental performance index

به محیط زیست، استفاده بی‌رویه از انرژی در منازل، استفاده از لوازم یک بار مصرف، استفاده از وسایل نقلیه شخصی، استفاده از انواع آفت‌کش‌ها، دفع مواد زائد به روش غیر بهداشتی، ریختن زباله در معابر عمومی، پارک‌های جنگلی و پارک‌های سطح شهرها، جمع‌آوری و عدم تفکیک زباله به منظور بازیافت و بسیاری از رفتارهای مخرب زیست محیطی دیگر همگی نشان از رفتارهای نامطلوب زیست محیطی است. اجتماعی بودن انسان ایجاب می‌کند همواره دارای کنش متقابل با هم‌نوعان خود باشد؛ کنش و رفتاری که به ناچار باید در یک بستر و محیط مشترک شکل گیرد. از این رو، تک تک افراد جامعه چه به شکل فردی و چه به صورت جمعی با محیط اطراف خود تعامل دارند اما مدت‌هاست که انسان با نام پیشرفت به دست تکنولوژی، تعامل میان خود و طبیعت را به اعتراض تبدیل کرده است. این مسأله باعث مشکلات زیست-محیطی جهانی درباره‌ی منابع طبیعی، آلودگی هوا و افزایش رشد جمعیت شده و زندگی مردم را با چالش جدی مواجه ساخته است (نواح و فروتن کیا، ۱۳۹۰: ۶۹).

در طی دو دهه گذشته به دلایل متعددی میزان توجه به رفتارهای زیست‌محیطی در جامعه ایران بیشتر شده است. این خود منجر به تزاید میزان تحقیقات علمی در حوزه‌ی رفتارهای زیست‌محیطی در چند دهه گذشته در کشور شده است، به طوری که جامعه علمی با اطلاعات وسیع و انباشته‌ای در باب ابعاد سبب شناختی مواجه گردیده است. در این حوزه به دلیل تعدد تحقیقات موجود و تکثر عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی، یک آشفتگی و ابهام درباره عامل یا عوامل مهم موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی در کشور وجود دارد. لذا در این تحقیق سعی شده با بررسی دقیق و موشکافه تحقیقات صورت گرفته در این زمینه، چکیده و ماحصل آنها به صورت نظام‌مند نشان داده شود تا یک نتیجه‌گیری کلی از عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی در اختیار برنامه‌ریزان این حوزه قرار گیرد. در تحقیق حاضر با استفاده از اصول و قواعد روش فراتحلیل به کاربرد این روش در خصوص تحقیقات انجام شده در حوزه رفتارهای زیست‌محیطی پرداخته و کوشیده شده است به سؤال پاسخ داده شود که «در تحقیقات انجام شده در زمینه‌ی رفتارهای زیست‌محیطی، چه عواملی بیشترین تاثیر را بر رفتارهای زیست‌محیطی در ایران دارند»؟

اهمیت و ضرورت تحقیق حاضر بیشتر بر جنبه‌های روشی تحقیق استوار است. در باب ضرورت تحقیق می‌توان بیان کرد که بیشتر حوزه‌های علوم اجتماعی کمتر نیازمند انجام تحقیقات بیشتر هستند و در مقابل آنها بیشتر به سازماندهی تحقیقات موجود نیاز دارند (کارد، ۲۰۱۱). با افزایش تولیدات علمی در حوزه‌های تخصصی، نتایج ضد و نقیضی به وجود می‌آید که نیاز به وجود روش ترکیبی برای غلبه بر این تضادها بیشتر از قبل احساس می‌شود. راه‌حل مبتنی بر شواهد متضاد از لحاظ پیامدهای گوناگون جهت پیشرفت بیشتر در یک حوزه و برای کاربرد

عملی اغلب ضروری است (نوغانی و میرمحمدتبار، ۱۳۹۶: ۵). در همین راستا، در این تحقیق با توجه به افزایش تولیدات علمی در حوزه رفتارهای زیست‌محیطی و وجود تضاد در برخی نتایج این تحقیقات با استفاده از فراتحلیل به غلبه بر تضادهای موجود در تحقیقات این حوزه پرداخته شده است. این تحقیق ترکیبی با هدف خلاصه کردن نتایج قبلی و شناسایی مهم‌ترین عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی، از انجام تحقیقات مشابه و تکراری در حوزه‌ی شناسایی عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی در ایران جلوگیری می‌کند.

درباره اهمیت تحقیق حاضر می‌توان گفت که سیاست‌های اجتماعی گاه نیازمند برآورد دقیقی از مشخصه‌های توصیفی خاصی است که با توجه به پژوهش‌های موجود، چنین پراکندگی‌ها و تغییرپذیری‌هایی را نشان دهند. فراتحلیل با خلاصه کردن انبوهی از مطالعات در پیشینه تحقیق هم می‌تواند خلاصه‌ای مختصر از تعداد زیادی از تحقیقات ارائه دهد و هم با ترکیب نتایج متضاد تحقیقات مختلف، بر مشکل نتایج متضاد در پیشینه تحقیق فائق آید. فراتحلیل برای سیاست‌گذاران بیشترین اهمیت را دارد. چراکه آنها برای سیاست‌گذاری ابتدا باید خلاصه‌ای از تحقیقات قبلی در حوزه خاص را بدانند و سپس درک درستی از تاثیر عوامل مختلف بر متغیر مورد نظر در تحقیقات قبلی داشته باشند تا بتوانند راهکارهای عملی ارائه نمایند. بنابراین، نتایج این تحقیق به سیاست‌گذاران اجتماعی در حوزه‌ی رفتارهای زیست‌محیطی کمک می‌کند تا با شناسایی مهم‌ترین عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی، راهکارها و برنامه‌های بهتری برای ارتقای سطح رفتارهای حامی محیط‌زیست تدوین نمایند.

رویکردهای نظری مربوط به رفتارهای زیست‌محیطی

کوپر^۱ (۲۰۰۹) در بررسی مراحل انجام فراتحلیل، اشاره می‌کند که در قسمت پیشینه تحقیق بیشتر به نظریات و تحقیقاتی اشاره شود که رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته مورد بررسی در فراتحلیل را نشان دهند تا خواننده در ابتدا درکی کلی از مهمترین نظریاتی که در این حوزه وجود دارد، پیدا کند. در همین راستا، در این قسمت از تحقیق حاضر، به چند نظریه مهم در باب رفتارهای زیست‌محیطی اشاره می‌گردد.

نظریه‌ی ارزش- عقیده-هنجار استرن^۲: توسعه‌های اخیر در زمینه‌ی نظریات و انجام پژوهش‌های فراوان، نویدبخش تدوین یک چهارچوب تحلیلی برای مطالعه‌ی رفتارهای انسانی در قبال محیط‌زیست پیش روی می‌نهد. رفتار زیست‌محیطی با توجه به آثار آن قابل تعریف است. رفتار زیست‌محیطی با توجه به اثرات آن بر ذخایر ماده و انرژی و همچنین تحت الشعاع قرار دادن ساختار و پویایی زیست‌بوم‌ها^۳ و زیست‌کره^۴ تعریف می‌شود^۱ (استرن، ۱۹۹۷). برخی

1. Cooper

2. Stern's theory of Value -Belief -Norm

3. Ecosystems

4. Biosphere

فعالیت‌ها مثل جنگل‌زدایی^۲ یا دفع زباله‌های خانگی^۳ مستقیماً بر محیط زیست اثر می‌گذارند و جزو رفتارهای زیست‌محیطی‌اند. برخی رفتارهای دیگر، در واقع به طرز غیرمستقیمی، زمینه‌ساز ایجاد تصمیم‌ها و انتخاب‌هایی می‌شوند که بر محیط‌زیست تاثیر دارد. به عنوان مثال، رفتارهایی که سیاست‌های توسعه بین‌المللی، قیمت کالاها و اجناس در بازارهای جهانی و سیاست‌های مالیاتی و زیست‌محیطی ملی که به مراتب بعضاً از رفتارهای مستقیم تاثیرگذار مهم‌ترند. بنابراین تعریف رفتار زیست‌محیطی را به دو دسته‌ی کلی تاثیر محور^۴ و قصد محور^۵ تقسیم کرد. در تعریف قصد محور عوامل مستقل رفتار مدنظر هستند. به‌زعم استرن (۲۰۰۰) هر دو تعریف در مطالعه رفتار زیست‌محیطی حائز اهمیتند. نظریه‌ی ارزش - باور - هنجار نظریه‌ی ارزش را به نظریه‌ی فعال سازی هنجاری^۶ پیوند می‌دهد. در این نظریه فرض بر این است که پیامد فعال - سازی هنجارها با پیامد ارزشمند بودن یک موضوع، با هم مغایرت دارد. از این رو، افرادی که برای گونه‌های دیگر موجودات ارزش قائلند، دغدغه‌ی شرایط زیست‌محیطی تهدید کننده‌ی آن را دارند. دقیقاً مانند افراد نوع‌دوستی که مردم برایشان با اهمیت‌اند و دغدغه‌ی زیست‌محیطی‌شان درباره‌ی به خطر افتادن سلامت و رفاه این مردم است (استرن، ۱۹۹۹).

نظریه کنش معقولانه و رفتار برنامه‌ریزی شده^۷: در قالب نظریه کنش معقولانه، فیش‌بین و آیزن^۸ (۱۹۷۵) معتقد بودند که بزرگترین تبیین کننده رفتار افراد، قصد و نیت آنها می‌باشد. قصد و نیت‌های افراد عواملی هستند که بر رفتار تاثیر می‌گذارند. نیت افراد همچنین نشان می‌دهد که افراد چگونه تلاش می‌کنند و یک رفتار خاص را ترجیح می‌دهند. به طور کلی، اگر نتیجه عملی برای فرد مثبت باشد فرد بیشتر برای انجام آن گرایش دارد. بر پایه این نظریه، قصد و تمایل شخص به انجام رفتار از دو عامل گرایش نسبت به رفتار و هنجاری‌های ذهنی مرتبط با آن رفتار تأثیر می‌پذیرد. گرایش به رفتار یک متغیر فردی است که طی آن، فرد خوب یا بد بودن یک رفتار را از نظر خودش ارزیابی می‌کند. هنجار منعکس کننده نفوذ و فشار اجتماعی است که شخص آنرا برای انجام کاری (رفتاری) احساس و ادراک می‌کند. در شرایطی که گرایش‌ها و هنجارها، هر دو، در رابطه با رفتار مثبت باشند، قصد به انجام رفتار معین افزایش خواهد یافت. عناصر نظریه آیزن و فیش‌باین از دو عنصر اصلی تشکیل شده است: بخش شخصی و بخش

۱. بایوسفر: قسمت قابل زندگی کره زمین، یعنی هوا، جو، آب و خاک است.

۲. Deforestation / clearing forest

۳. Disposing of household waste

۴. Impact-oriented

۵. Intent-oriented

۶. Norm -activation theory

۷. Reasonable Action and Planned Behavior Theory

۸. Fishbein and Ajzen

اجتماعی که ترکیب آنها پیش بینی کننده یک قصد رفتاری است (آیزن، ۱۹۹۱: ۱۸۱). آیزن و درایور^۱ (۱۹۹۲) نظریه کنش معقولانه را در مواردی که رفتار شخص با یک کنترل اجتماعی مواجه می‌شود، تحت عنوان رفتار برنامه‌ریزی شده بسط دادند. این نظریه مدعی است که محرک رفتار شخص که به وسیله گرایش رفتاری، حمایت اجتماعی و کنترل رفتار درک شده به وجود می‌آید، رفتار فرد را مشخص می‌کند. با توجه به این دو نظریه می‌توان مدعی شد که رفتار (زیست‌محیطی) افراد متأثر از باروها، هنجارها و کنترل رفتار ادراک شده می‌باشد.

نظریه چرخه ادواری تولید اشنایبرگ: اشنایبرگ (۲۰۰۸) در قالب نظریه چرخه ادواری تولید معتقد است که مشکلات محیط‌زیستی از چرخه تولید تازه ظهور پدیدار می‌شوند و در مرکز آن، این سیستم بر مبنای محرک قوی جهت گسترش تولید و بازارها در نظام سرمایه‌داری بر پا شده است. در منطق چرخه ادواری تولید سرمایه هم جایگزین کارگران شد و هم مستلزم مقادیر رو به رشدی از منابع طبیعی به عنوان مواد خام، جهت به حرکت درآوردن ماشین‌آلات جدید (انرژی، آب) و مکان‌های زباله بود. این گسترش مستلزم برداشتهای بیشتر از قبل از اکوسیستم‌ها بود (مواد خام و انرژی) و از اینرو به تهی سازی بیشتر منابع طبیعی منجر شد. این گسترش منجر به افزودن‌های بیشتر در اکوسیستم‌ها نیز شد (آلودگی‌های مواد شیمیایی سمی و دیگر اشکال زباله خشک). از اینرو، اکوسیستم‌ها بطور فزاینده به عنوان منابع مواد خام و چاه‌هایی برای ضایعات سمی مورد استفاده قرار گرفتند و در نتیجه بطور فزاینده تخریب شدند در حالی که میزان سود سرمایه‌داران بالاتر رفت. بنابراین، می‌توان بیان کرد که افزایش تولیدات صنعتی و منفعت‌طلبی افراد و نظام‌های اقتصادی منجر به رعایت کمتر رفتارهای زیست‌محیطی می‌گردد.

نظریه بوردیو: از نظر بوردیو، سرمایه فرهنگی می‌تواند به سه شکل وجود داشته باشد: در حالت تجسم یافته؛ یعنی به شکل خصائل دیرپای فکری و جسمی، در حالت عینیت یافته به شکل کالاهای فرهنگی (تصاویر کتاب‌ها، لغت‌نامه‌ها، ادوات، ماشین‌آلات و غیره) که ردپا یا تحقق نظریه‌ها یا نقد این نظریه‌ها و غیره است و بالأخره در حالت نهادینه شده؛ یعنی شکلی از عینیت‌یافتگی که باید حسابش را جدا کرد؛ زیرا خواص اصلی خود را به طور کامل، به سرمایه فرهنگی که بنا به فرض، ضمانت کننده آن است، واگذار می‌کند (بوردیو، ۱۳۸۴). حالت نهادینه شده، عینیت‌یابی سرمایه فرهنگی به شکل مدارک و مدارج آموزشی، یک راه خنثی کردن خواصی است که ناشی از آن است که این سرمایه متجسد، با جسم فرد حد و مرز یکسان دارد. این عینیت‌یابی چیزی است که موجب تفاوت میان سرمایه خودآموخته و سرمایه فرهنگی مستظهر به مدارج آموزشی و امتیازات ضمانت شده می‌باشد و از نظر رسمی، مستقل از شخص حامل است (واقفی و حقیقتیان، ۱۳۹۳: ۵۱).

۱. Driver

۲. Schnailberg's Treadmill of Production

بوردیو معتقد است که لازمه‌ی سرمایه‌ی فرهنگی نهادی، قبل از هر چیز وجود افراد با صلاحیت و مستعد در جهت کسب انواع مدرک تحصیلی و دانشگاهی است. از طرف دیگر، مستلزم وجود نهادهای رسمی که این مدرک تحصیلی را صادر و هم به آن رسمیت بخشند، است. از ویژگی‌های بارز این سرمایه، این است که به شکل پلی میان اقتصاد و فرهنگ عمل می‌کند (حاجی‌زاده میمندی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹). به اعتقاد آزادارمکی (۱۳۸۰)، یکی از عوامل اجتماعی مسلط در تبیین کنش‌های مردم ایران، خانواده است. بر این اساس، خانواده‌های ایرانی می‌توانند با آموزش و تربیت فرزندان خویش از بدو تولد زمینه را برای کنش‌ها و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی و داشتن نگرش زیست‌محور در راستای حمایت از محیط زیست، بیش از پیش مهیا کنند. هم چنین وجود درس‌هایی از جامعه‌شناسی زیست‌محیطی در رشته‌های تحصیلی و آموزش مهارت‌های چگونگی رفتار نسبت به محیط‌زیست در مهارت‌های فنی حرفه‌ای، می‌تواند در کنار افزایش تحصیلات افراد، زمینه را برای انجام کنش‌ها و رفتارهای مسئولانه‌ی زیست‌محیطی در جامعه مواجه شده با بحران‌های زیست‌محیطی، مهیا کند. بر این اساس، می‌توان فرض کرد با افزایش ابعاد سرمایه‌ی فرهنگی، سرمایه‌ی فرهنگی افراد افزایش می‌یابد و در نتیجه نگرشی زیست‌محور و رفتارهای زیست‌محیطی در جامعه نسبت به محیط‌زیست صورت گیرد (صالحی و امامقلی، ۱۳۹۱: ۹۸).

در یک جمع‌بندی از نظریات مطرح شده باید بیان کرد که دانش و آگاهی درباره محیط زیست از اهمیت زیادی برخوردار است. فیش‌بین و آیزن (۱۹۷۵) و استرن (۱۹۹۷) مدعی هستند که دانش می‌تواند گرایش و هنجارهای ذهنی افراد را تغییر دهد و از این طریق منجر به تغییر رفتار شود. از طرف دیگر، باید بیان کرد که هایس (۲۰۰۴) که اصطلاح سرمایه فرهنگی بازنمای جمع نیروهای غیراقتصادی مثل زمینه خانوادگی، طبقه اجتماعی، سرمایه‌گذاری‌های گوناگون و تعهدات نسبت به تعلیم و تربیت و مانند اینهاست. از نظر بوردیو (۱۳۸۴) سه منبع عمده سرمایه فرهنگی پرورش خانوادگی، آموزش رسمی و فرهنگ شعلی است و انباشت سرمایه فرهنگی در افراد از طریق این سه منبع، سبب بروز تفاوت‌هایی در دارندگان سرمایه فرهنگی و آنهایی که فاقد آن هستند، می‌شود. به نظر می‌رسد سرمایه فرهنگی که متغیری به نسبت جدید در حوزه جامعه‌شناسی است، عاملی تعیین‌کننده در اعمال و رویه‌های انسان و بالاخص نوع رفتارش با محیط زیست باشد. بنابراین، می‌توان فرض نمود با افزایش سرمایه فرهنگی افراد در اشکال گوناگون آن و در نتیجه این افزایش، رفتارهای مسئولانه‌تری در جامعه نسبت به محیط زیست صورت گیرد و رفتارهای منفعت‌طلبانه در قبال محیط‌زیست مطابق نظریه اشناپیرگ (۲۰۰۸) کاهش می‌یابد. بنابراین می‌توان بیان کرد که تاکید بر سرمایه فرهنگی و دانش‌های مرتبط با

محیط‌زیست می‌تواند از طریق تاثیر بر ارزش، گرایش و هنجارهای ذهنی زیست‌محیطی بر رفتارهای مسئولانه محیط‌زیستی اثر بگذارد و از این طریق باعث کاهش رفتارهای مخرب محیط‌زیست شود.

روش:

فراتحلیل^۱ را هنر ترکیب تحقیقات و تحلیل تحلیل‌ها می‌نامند و آن را به عنوان ترکیب نتایج از مطالعات مستقل به منظور منسجم کردن یافته‌های آن تعریف می‌کنند. یک فراتحلیل از یک گروه از مطالعات با فرضیه‌های مشترک یا تعریف عملیاتی مشترک از متغیرهای مستقل و وابسته تشکیل شده است (گلاس^۲، ۱۹۷۶). امروزه، فراتحلیل را به عنوان بخش آماری مرور نظام‌مند^۳ در نظر می‌گیرند که یک سوال تحقیق مشخص و تعریف شده دارد و از روش‌های دقیق و منظم برای شناسایی، انتخاب و ارزیابی تحقیقات مرتبط و جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها از تحقیقاتی که شامل این مرور می‌شوند، استفاده می‌کنند (پیگوت^۴، ۲۰۱۲).

در فراتحلیل، ادبیات موضوع از منابع مکتوب، مورد مرور نظام‌مند قرار می‌گیرد تا مشخص شود که بر مبنای تحقیقات گذشته، اثر یک متغیر روی متغیر دیگر چقدر است. این روش مشابه تحقیقات مقطعی است که در آن موضوع مورد مطالعه به جای افراد، نتایج تحقیقات است. فراتحلیل یک نوع مرور ادبیات است که در آن برای تلخیص یافته‌های پژوهش‌های مختلفی که روی موضوع واحدی انجام شده است، از روش‌های کمی استفاده می‌شود. در اینجا به این نکته تاکید می‌شود که فراتحلیل فقط زمانی به کار می‌رود که مطالعات مورد بررسی کمی باشند. در فراتحلیل، ابتدا موضوع انتخاب می‌شود. سپس مسئله فرموله شده و مطالعاتی جمع‌آوری می‌شوند که با موضوع مرتبط بوده و همگی فرضیه یکسانی را بررسی کرده‌اند. مشخصه‌های مطالعات کدگذاری و استخراج شده، آماره‌ها و میانگین و سایر داده‌های آماری به اندازه‌ای^۵ تبدیل می‌شود. در نهایت، اندازه‌ها با هم ترکیب شده و اندازه‌های ترکیب شده، تفسیر می‌شود.

۱. Meta-analysis

۲. Glass

۳. Systematic review

۴. Pigott

۵. اندازه اثر (Effect size) آماره‌ای است که اهمیت اثر آزمایشی یا شدت رابطه بین دو متغیر را منعکس می‌کند. ابتدا اندازه اثر هر مطالعه محاسبه می‌گردد و سپس اندازه‌ی اثر مطالعات مختلف با هم مقایسه می‌شوند و در نهایت اندازه اثر کلی رابطه بین دو متغیر یا اثر آزمایشی در چند مطالعه محاسبه می‌شود تا درباره تاثیرگذاری آن اثر آزمایشی یا رابطه بین دو متغیر نتیجه‌گیری شود (برون‌استین و همکاران، ۲۰۰۹).

در این تحقیق ابتدا با استفاده از روش مرور نظام‌مند مقالات مورد بررسی قرار می‌گیرد. در مرور نظام‌مند به موضوعاتی مانند حوزه بررسی مطالعات، روش تحقیق مقالات، جامعه آماری و متغیرهای استفاده شده در مقالات پرداخته می‌شود. بعد از مرور نظام‌مند، به بررسی اندازه اثر هر یک از متغیرها پرداخته شد.

جامعه آماری این بررسی، شامل کلیه مقالات با موضوع رفتارهای زیست‌محیطی در ایران است که در مجلات معتبر علمی پژوهشی از سال ۱۳۸۰ تا پایان سال ۱۳۹۹ چاپ شده است. شرط انتخاب مقالات هم پرداختن به موضوعات رفتارهای زیست‌محیطی در مقالات می‌باشد. در نهایت ۱۸ مقاله مرتبط با موضوع از مجلات معتبر انتخاب و مورد تحلیل قرار گرفتند.

برای تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده از پژوهش‌های مورد نظر، پس از استخراج داده‌های مورد نیاز مثل ضریب همبستگی، حجم نمونه و جهت رابطه، از برنامه فراتحلیل جامع^۱ برای انجام محاسبات آماری فراتحلیل استفاده گردید. بدین ترتیب که داده‌های استخراج شده از طریق فرمول‌های ارائه شده توسط وولف^۲ تبدیل به اندازه اثر با ترکیب اندازه‌های اثر به روش هانتز و اشمیت^۳ مورد تحلیل قرار گرفتند. ترکیب اندازه اثرات کلی به روش هانتز و اشمیت در نرم‌افزار جامع فراتحلیل با در نظر گرفتن میانگین وزنی اندازه اثرات مطالعات مختلف برای حذف اثرات کاذب مثل حجم نمونه خیلی بالا یا پایین می‌باشد (برون‌استین و همکاران، ۲۰۰۹). همچنین برای تفسیر اندازه اثر از جدول کوهن^۴ بهره گرفته شد (مطابق جدول ۱).

جدول شماره ۱: توزیع طبقات اندازه اثر بر مبنای برآورد آماره‌ها (کوهن، ۱۹۷۷)

مقدار d	مقدار r	معنی اندازه اثر
کمتر از ۰/۵	کمتر از ۰/۳	اندازه اثر کم
از ۰/۵ تا ۰/۸	از ۰/۳ تا ۰/۵	اندازه اثر متوسط
۰/۸ و بیشتر	۰/۵ و بیشتر	اندازه اثر زیاد

یافته‌های تحقیق:

مرور نظام‌مند:

۱. comprehensive meta-analysis

۲. Wolf

۳. Haunter and Schmite

۴. Cohen

جدول ۲ نشان‌دهنده‌ی توزیع فراوانی و درصدی برحسب حوزه مطالعاتی در تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی می‌باشد. نتایج این جدول نشان می‌دهد که ۷۲/۵ درصد (۱۳ مورد) از تحقیقات انجام شده مورد بررسی در حوزه جامعه‌شناسی بوده است و این مقدار دارای بیشترین میزان است. بعد از آن، حوزه علوم تربیتی و روانشناسی با ۱۶/۵ درصد (۳ مورد) دارای بیشترین میزان می‌باشند. حوزه علوم کشاورزی با ۱۱ درصد (۲ مورد) کمترین میزان را به خود اختصاص داده است.

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی و درصدی بر حسب حوزه مطالعاتی تحقیقات مرور شده

حوزه مطالعاتی	تعداد	درصد
جامعه‌شناسی	۱۳	۷۲/۵
علوم تربیتی و روانشناسی	۳	۱۶/۵
علوم کشاورزی	۲	۱۱
جمع کل	۱۸	۱۰۰

جدول ۳ توزیع فراوانی و درصدی برحسب روش تحقیق تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی را نشان می‌دهد. نتایج حاصله از مرور متون تحقیقاتی برگزیده برحسب روش تحقیق نشان می‌دهد که نوع روش‌های به کار رفته در مطالعات مربوط به رفتارهای زیست‌محیطی خیلی متعدد و متنوع نمی‌باشد. روش توصیفی-تحلیلی با ۸۹ درصد (۱۶ مورد) به عنوان شایع‌ترین روش مطالعه در تحقیقات مرور شده مطرح است. در مراتب بعدی روش علی-مقایسه‌ای با ۱۱ درصد (۲ مورد) قرار دارند. بیشترین تحقیقات با روش‌های توصیفی و تحلیلی انجام شده است و هیچ مورد از تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی با روش کیفی صورت نگرفته است.

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی و درصدی بر حسب روش تحقیق

روش تحقیق	تعداد	درصد
توصیفی-تحلیلی	۱۶	۸۹
علی-مقایسه‌ای	۲	۱۱
جمع کل	۱۸	۱۰۰

جدول ۴ توزیع فراوانی و درصدی بر حسب جامعه مورد بررسی تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی را نشان می‌دهد. طبق داده‌های جدول شماره ۴، ۴۶ درصد (۸ مورد) از تحقیقات مرور شده بر روی کارکنان دانشگاه و کارکنان ادارات شهروندان شهرهای مختلف کشور تمرکز کردند که این دارای بیشترین میزان می‌باشد. بعد از آن، جامعه آماری دانش‌آموزان و دانشجویان با ۱۶/۵ درصد (۳ مورد)، رتبه‌ی بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین جامعه آماری گردشگران، کشاورزان و کارمندان هر کدام با ۱۱ درصد (۲ مورد) در رده‌های بعدی قرار دارند. جامعه آماری روستاییان با ۵/۵ درصد (۱ مورد)، دارای کمترین میزان می‌باشد.

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی و درصدی بر حسب جامعه مورد بررسی

جامعه آماری	تعداد	درصد
شهروندان	۸	۴۶
دانش‌آموزان و دانشجویان	۳	۱۶/۵
گردشگران	۲	۱۱
کشاورزان	۲	۱۱
کارمندان	۲	۱۱
روستاییان	۱	۵/۵
جمع کل	۳۶	۱۰۰

جدول ۵ توزیع فراوانی و درصدی بر حسب میانگین رفتارهای زیست‌محیطی^۱ را نشان می‌دهد. ۱۲ تحقیق از ۱۸ تحقیق مرور شده میانگین رفتارهای زیست‌محیطی را گزارش کرده‌اند که محققان تحقیق همگی میانگین‌ها به نمره استاندارد Z تبدیل شدند و با توجه به حد بالا و پایین نمرات استاندارد شده، در سه دسته‌ی کم، متوسط و زیاد جای گرفت و در قالب جدول ۵ ارائه دادند. نتایج این جدول نشان می‌دهد حدود ۸۳ درصد از مطالعات مرور شده میانگین رفتارهای زیست‌محیطی را متوسط و زیاد گزارش نموده‌اند و این دارای بیشترین میزان است. میانگین رفتارهای زیست‌محیطی ۱۷ درصد از تحقیقات در حد کم قرار دارد.

جدول شماره ۵: توزیع فراوانی و درصدی بر حسب میانگین رفتارهای زیست‌محیطی

۱. با توجه به دامنه‌ها و مقیاس‌های مختلف برای سطح سنجش رفتارهای زیست‌محیطی، همگی میانگین‌ها به نمره استاندارد Z تبدیل شدند. برای تبدیل نمره خام به نمره استاندارد از فرمول «تفاضل نمره خام و میانگین نمرات تقسیم بر انحراف معیار نمرات» استفاده شد.

درصد	تعداد	میانگین رفتارهای زیست‌محیطی
۱۷	۲	کم
۴۱/۵	۵	متوسط
۴۱/۵	۵	زیاد
۱۰۰	۱۲	جمع کل

جدول ۶ توزیع فراوانی و درصدی بر حسب نظریات مورد استفاده در تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی را نشان می‌دهد. طبق داده‌های این جدول، ۲۸ درصد (۵ مورد) از تحقیقات مرور شده از نظریه استرن به عنوان چهارچوب نظری استفاده کردند که این دارای بیشترین میزان می‌باشد. بعد از آن، نظریه بوردیو با ۲۲ درصد (۴ مورد)، رتبه‌ی بعدی را به خود اختصاص داده است. همچنین جامعه نظریات آیزن و فیش بین و فیتکائو و کسل هر کدام با ۱۶/۵ درصد (۳ مورد) در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول شماره ۶: توزیع فراوانی و درصدی بر حسب نظریات مورد استفاده

درصد از ۱۸ مقاله	تعداد	نظریات مورد استفاده
۲۸	۵	استرن
۲۲	۴	بوردیو
۱۶/۵	۳	آیزن و فیش بین
۱۶/۵	۳	فیتکائو و کسل
۱۱	۲	شوارتز
۱۱	۲	اولاندر و توجرسون
۱۱	۲	پاتنام
۱۱	۲	کلمن

جدول ۷ توزیع فراوانی و درصدی بر حسب متغیرهای حاضر در فرضیه تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی را نشان می‌دهد. براساس فرضیات طرح شده در تحقیقات مرور شده به استخراج و طبقه‌بندی متغیرهای مرتبط با رفتارهای زیست‌محیطی پرداخته شد. این

متغیرها در فرضیات تحقیقات مرور شده مشتمل بر ۱۳ متغیر است. نتایج این جدول نشان می‌دهد با توجه به تعدد حضور متغیرها در فرضیات تحقیقات برگزیده، متغیر نگرش زیست-محیطی با ۹ مورد و تحصیلات شغلی با ۶ مورد، بیشترین میزان را به خود اختصاص داده‌اند. بعد از آنها، متغیرهای ارزش زیست‌محیطی و آگاهی زیست‌محیطی به ترتیب با ۵ و ۴ مورد بیشترین میزان را دارا می‌باشند.

جدول شماره ۷: توزیع فراوانی و درصدی بر حسب متغیرهای حاضر در فرضیه

متغیرها	تعداد	درصد از ۱۸ مقاله
نگرش زیست‌محیطی	۹	۵۰
تحصیلات	۶	۳۳
ارزش زیست‌محیطی	۵	۲۷/۵
آگاهی زیست‌محیطی	۴	۲۲
سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، دانش زیست‌محیطی، هنجارهای اجتماعی	۳	۱۶/۵
سبک زندگی	۲	۱۱
تجربه زیست‌محیطی، درک منافع زیست‌محیطی، انگیزه زیست‌محیطی، باور	۱	۵/۵

اندازه اثر هر یک از متغیرهای حاضر در فرضیات:

جدول ۸، هشت مورد از بیشترین اندازه‌های اثر متغیرهای مرتبط بر رفتارهای زیست‌محیطی را نشان می‌دهد. در متغیر سرمایه فرهنگی نتایج آزمون ناهمگونی حکایت از معناداری این آزمون دارد، که نشان می‌دهد مطالعات تا حد زیادی ناهمگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه نیست و باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. در واقع، این آزمون به ما می‌گوید که ۳ فرضیهٔ مربوط به رابطهٔ سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست‌محیطی، به شدت به لحاظ ویژگی‌ها و مشخصه‌های مطالعات متفاوت‌اند. نتایج اثرات تصادفی نشان می‌دهد که رابطه سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست‌محیطی، در ۳ فرضیه بررسی شده معادل ۰/۳۶، مثبت و معنادار می‌باشد. با توجه به جدول تفسیر اندازه اثر کوهن (جدول ۱)، اندازه اثر بین سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۳ مطالعه در حد متوسط می‌باشد.

معناداری در آزمون ناهمگونی رابطه نگرش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۹ مطالعه حکایت از این دارد که مطالعات تا حد ناهمگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار تصادفی موجه می‌باشد. نتایج اثرات ترکیبی تصادفی نشان می‌دهد که رابطه نگرش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۹ فرضیه حدود ۰/۲۸، مثبت و معنادار بود. با توجه به جدول کوهن می‌توان نتیجه گرفت که اندازه اثر ترکیبی نگرش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۹ مطالعه در حد کم می‌باشد. در متغیر ارزش زیست‌محیطی، معناداری در آزمون ناهمگونی نشان می‌دهد مطالعات تا حدی ناهمگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار تصادفی موجه می‌باشد. نتایج اثرات تصادفی ثابت نشان می‌دهد که رابطه ارزش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی، در ۵ فرضیه بررسی شده معادل ۰/۲۷، مثبت و معنادار می‌باشد. با توجه به جدول تفسیر اندازه اثر کوهن، این اندازه اثر در حد کم قرار دارد. عدم معناداری در آزمون ناهمگونی رابطه سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۳ مطالعه حکایت از این دارد که مطالعات تا حد همگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه می‌باشد. نتایج اثرات ترکیبی ثابت نشان می‌دهد که رابطه سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۳ فرضیه حدود ۰/۲۴، مثبت و معنادار بود. با توجه به جدول کوهن می‌توان نتیجه گرفت که اندازه اثر ترکیبی سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۳ مطالعه در حد کم می‌باشد.

در متغیر هنجارهای اجتماعی، عدم معناداری در آزمون ناهمگونی نشان می‌دهد مطالعات تا حدی همگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه می‌باشد. نتایج اثرات ثابت نشان می‌دهد که رابطه هنجارهای اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی، در ۳ فرضیه بررسی شده معادل ۰/۱۹، مثبت و معنادار می‌باشد. با توجه به جدول تفسیر اندازه اثر کوهن، این اندازه اثر در حد کم قرار دارد. معناداری در آزمون ناهمگونی رابطه آگاهی زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۴ مطالعه حکایت از این دارد که مطالعات تا حد ناهمگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار تصادفی موجه می‌باشد. نتایج اثرات ترکیبی تصادفی نشان می‌دهد که رابطه آگاهی زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۴ فرضیه حدود ۰/۱۸، مثبت و معنادار بود. با توجه به جدول کوهن می‌توان نتیجه گرفت که اندازه اثر ترکیبی آگاهی زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۳ مطالعه در حد متوسط می‌باشد. در متغیر دانش زیست‌محیطی، معناداری در آزمون ناهمگونی نشان می‌دهد مطالعات تا حدی ناهمگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار تصادفی موجه می‌باشد. نتایج اثرات تصادفی نشان می‌دهد که رابطه دانش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی، در ۳ فرضیه بررسی شده معادل ۰/۱۷، مثبت و معنادار می‌باشد. با توجه به جدول تفسیر اندازه اثر

کوهن، این اندازه اثر در حد کم قرار دارد. در متغیر تحصیلات، عدم معناداری در آزمون ناهمگونی نشان می‌دهد مطالعات تا حدی همگون‌اند، تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه می‌باشد. نتایج اثرات ثابت نشان می‌دهد که رابطه تحصیلات و رفتارهای زیست‌محیطی، در ۶ فرضیه بررسی شده معادل ۰/۱۴ مثبت و معنادار می‌باشد. با توجه به جدول تفسیر اندازه اثر کوهن، این اندازه اثر در حد کم قرار دارد.

جدول شماره ۸: یافته‌های فراتحلیل پژوهش با ترکیب اندازه اثر به روش اشمیت و هانتز

درجه آزادی	آزمون همگنی	فاصله اطمینان اثرات تصادفی	فاصله اطمینان اثرات ثابت	اثرات ترکیبی تصادفی	اثرات ترکیبی ثابت	تعداد مطالعه	آماره متغیرهای مرتبط
۲	۷/۶*	۰/۰-۲۵/۴۵	۰/۰-۳۰/۴۰	۰/۳۶*	۰/۳۵*	۳	سرمایه فرهنگی
۸	۵۲/۵*	۰/۰-۱۹/۳۵	۰/۰-۲۴/۳۰	۰/۲۸*	۰/۲۷*	۹	نگرش زیست‌محیطی
۴	۱۴/۱*	۰/۰-۱۸/۳۴	۰/۰-۲۵/۳۱	۰/۲۷*	۰/۲۶*	۵	ارزش زیست‌محیطی
۲	۰/۴۸	۰/۰-۱۹/۳۰	۰/۰-۱۹/۳۰	۰/۲۴*	۰/۲۴*	۳	سرمایه اجتماعی
۲	۲/۸	۰/۰-۱۴/۲۵	۰/۰-۱۴/۲۵	۰/۱۹*	۰/۱۹*	۳	هنجارهای اجتماعی
۳	۱۶/۳*	۰/۰-۰۵/۲۸	۰/۰-۱۲/۲۲	۰/۱۸*	۰/۱۷*	۴	آگاهی زیست‌محیطی
۲	۵۴/۱*	۰/۰-۰۸/۲۵	۰/۰-۱۰/۲۲	۰/۱۷*	۰/۱۶*	۳	دانش زیست‌محیطی
۵	۳/۷	۰/۰-۱۰/۱۶	۰/۰-۱۰/۱۶	۰/۱۴*	۰/۱۴*	۶	تحصیلات

* به معنای سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ و معناداری دارد.

بحث و نتیجه‌گیری:

یکی از مسائل روز جهان، حفظ محیط‌زیست است. فاجعه زیست‌محیطی، آرامش و امنیت زندگی انسان و سلامتی را تهدید می‌کند. به دلیل اهمیتی که محیط‌زیست برای اکوسیستم، امنیت غذایی و اقتصاد جوامع دارد، توجه به رفتارهای حامی محیط‌زیست افزایش یافته است. به دلیل اهمیت مبحث رفتارهای زیست‌محیطی، در چند دهه اخیر تحقیقات زیادی درباره رفتارهای زیست‌محیطی انجام شده است که انبوهی از عوامل را موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی را بررسی کردند. تحقیق حاضر با استفاده از رویکرد ترکیبی به تحقیقات حوزه رفتارهای زیست‌محیطی، درصد بررسی مهم‌ترین عوامل اثرگذار رفتارهای زیست‌محیطی در تحقیقات مرور شده در این حوزه می‌باشد.

نتایج مرور نظام‌مند نشان می‌دهد که روش توصیفی-تحلیلی با ۸۹ درصد به عنوان شایع‌ترین روش مطالعه در تحقیقات مرور شده مطرح است. همچنین ۴۶ درصد از تحقیقات مرور شده بر روی شهروندان شهرهای مختلف کشور تمرکز کردند که این دارای بیشترین میزان

می‌باشد. بعد از آن، جامعه آماری دانش‌آموزان و دانشجویان با ۱۶/۵ درصد، رتبه‌ی بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. حدود ۲۸ درصد از تحقیقات مرور شده از نظریه استرن به عنوان چهارچوب نظری استفاده کردند که این دارای بیشترین میزان می‌باشد.

نتایج فراتحلیل نشان می‌دهد که رابطه‌ی سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست‌محیطی در سه فرضیه بررسی شده معادل ۰/۳۶، مثبت و در حد متوسط می‌باشد. همچنین رابطه نگرش زیست-محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی در ۹ مطالعه حکایت حدود ۰/۲۸، مثبت و در حد کم بود. در متغیر ارزش زیست‌محیطی، رابطه ارزش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی، در ۵ فرضیه بررسی شده معادل ۰/۲۷، مثبت و در حد کم می‌باشد.

به‌طور کلی نتایج این بررسی نشان داد که سه متغیر سرمایه فرهنگی، نگرش زیست‌محیطی و ارزش زیست‌محیطی بر رفتارهای زیست‌محیطی در ایران، تاثیر زیادی دارند. مؤید این ادعا، اندازه اثرات ترکیبی عوامل موثر بر رفتارهای زیست‌محیطی در تحقیقات مرور شده در ایران بود. نتایج تحقیق نشان داد که سرمایه فرهنگی، نگرش زیست‌محیطی و ارزش زیست‌محیطی، به نسبت سایر متغیرها، تاثیر زیادی بر رفتارهای زیست‌محیطی در ایران دارد که این تاثیر در نظریه بورديو، نظریه کنش معقولانه و نظریه ارزش-عقیده-هنجار پیش‌بینی می‌شد.

مطابق نظر بورديو(۱۳۸۴) خانواده‌های ایرانی می‌توانند با آموزش و تربیت فرزندان خویش از بدو تولد زمینه را برای کنش‌ها و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی و داشتن نگرش زیست‌محور در راستای حمایت از محیط زیست، بیش از پیش مهیا کنند. بر اساس نظر او، می‌توان فرض کرد با افزایش ابعاد سرمایه‌ی فرهنگی، سرمایه‌ی فرهنگی افراد افزایش می‌یابد و در نتیجه نگرشی زیست‌محور و رفتارهای زیست‌محیطی در جامعه نسبت به محیط‌زیست صورت گیرد. نتایج تحقیق حاضر هم حکایت از تاثیر سرمایه فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی در جامعه ایران دارد.

بر پایه نظریه فیش‌بین و آیزن(۱۹۷۵) قصد و تمایل شخص به انجام رفتاری خود از دو عامل گرایش نسبت به رفتار و هنجاری‌های ذهنی مرتبط با آن رفتار تأثیر می‌پذیرد. گرایش به رفتار یک متغیر فردی است که طی آن، فرد خوب یا بد بودن یک رفتار را از نظر خودش ارزیابی می‌کند. هنجار منعکس‌کننده نفوذ و فشار اجتماعی است که شخص آنرا برای انجام کاری (رفتاری) احساس و ادراک می‌کند. به طور کلی این نظریه مدعی است که محرک رفتار شخص که به وسیله گرایش رفتاری، حمایت اجتماعی و کنترل رفتار درک شده به وجود می‌آید، رفتار فرد را مشخص می‌کند. نتایج تحقیق حاضر هم نشان می‌دهد که تاثیر نگرش بر رفتارهای زیست‌محیطی تأثیر می‌گذارد.

استرن (۲۰۰۰) در نظریه‌ی ارزش-باور-هنجار فرض را بر این می‌گذارد که پیامد فعال‌سازی هنجارها با پیامد ارزشمند بودن یک موضوع، با هم مغایرت دارد. از این روی افرادی

که برای گونه‌های دیگر موجودات ارزش قائلند، دغدغه‌ی شرایط زیست‌محیطی تهدید کننده‌ی آن را دارند. به طور کلی استرن مدعی است که ارزش‌های و هنجارهای مهم بر افراد جامعه می‌تواند بر رفتارهای زیست‌محیطی تاثیر بگذارد. نتایج تحقیق حاضر هم حکایت از تاثیر ارزش زیست‌محیطی بر رفتار زیست‌محیطی در جامعه ایران دارد.

با توجه به یافته‌های تحقیق، برخی از نواقص تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی به شرح زیر می‌باشد:

- تعداد اندکی از تحقیقات مرور شده در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی با روش کیفی و میدانی صورت گرفته است.

- تعداد اندکی از تحقیقات وضعیت رفتارهای زیست‌محیطی را در جامعه روستائیان و کشاورزان بررسی کرده‌اند که باید بیشتر به جامعه‌های اماری که به محیط‌زیست و طبیعت ارتباط دارند توجه شود و میزان رفتارهای زیست‌محیطی در آنها بیشتر بررسی گردد.

- به محققان در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی پیشنهاد می‌شود که از تحلیل‌های کلان بیشتری برای تبیین این رفتارها استفاده کنند و این موضوع را با ساختارها و نهادهای پهن‌دامنه در جامعه ایران تحلیل نمایند و خود را به بررسی فردی صرف محدود ننمایند.

برخی از راهکارها برای ارتقای وضعیت رفتارهای زیست‌محیطی نیز بدین شرح می‌باشد:

- توجه به آموزش رسمی درباره محیط زیست در مدارس و دانشگاه‌ها.

- آموزش و آگاهی بخشی درباره اهمیت محیط زیست و رفتارهای مرتبط با آن در رسانه‌های جمعی

- برگزاری جشن‌ها و همایش‌ها با موضوع محیط زیست برای عموم مردم

- استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد در برگزاری جلسات و کارگاه‌های آموزشی

- افزایش مجازات برای تخلفات مرتبط با محیط زیست

منابع

- آزادارمکی، تقی (۱۳۸۰). **درآمدی بر نظریه‌سازی در جامعه‌شناسی**، تهران: نشر کلمه.
- احمدیان، داریوش، حقیقتیان، منصور (۱۳۹۵). تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی بر رفتارهای زیست محیطی شهری مورد مطالعه (شهروندان شهر کرمانشاه). **فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری**، پیاپی ۱۸: ۵۱-۷۶. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- بورديو، پیر (۱۳۸۴). **شکل‌های سرمایه، در سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه**، گردآوری کیان تاج بخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- بهرام پور، مرصیه (۱۳۹۰). **دین، طبیعت و بحران محیط زیست**، تهران: نقش مانا.
- حاجی‌زاده میمندی، مسعود، سیارخلج، حامد، شکوهی‌فر، کاوه (۱۳۹۳). بررسی عوامل فرهنگی مرتبط با رفتارهای زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهر یزد)، **فصلنامه‌ی مطالعات توسعه‌ی اجتماعی-فرهنگی**، دوره‌ی سوم، شماره‌ی ۳، زمستان ۳۳: ۳۳-۹.
- حجازی، یوسف، اسحاقی، سیدرضا (۱۳۹۳). تبیین رفتار زیست محیطی روستاییان استان‌های غرب کشور بر اساس مدل رفتار برنامه‌ریزی شده، **فصلنامه تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران**، سال چهارم و پنجم شماره ۲: ۲۵۷-۲۶۷. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- حقیقتیان، منصور (۱۳۹۳). **تحلیلی بر رفتار زیست محیطی شهروندان اصفهان و عوامل موثر بر آن**، **فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای**، پیاپی ۲۳: ۱۳۳-۱۴۴. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- حمایت‌خواه جهرمی، مجتبی، ارشاد، فرهنگ، دانش، پروانه، قربانی، مهدی (۱۳۹۶). **تاملی جامعه‌شناختی در باب مناسبات دانش، نگرش و رفتارهای زیست محیطی (مطالعه دانشجویان دانشگاه تهران)**، **نشریه مسائل اجتماعی ایران**، سال هشتم شماره ۱: ۵-۲۵. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- دسترس، فرناز، خواجه نوری، بیژن (۱۳۹۸). بررسی رابطه بین سبک زندگی و رفتار زیست محیطی شهروندان شهر شیراز، **فصلنامه توسعه اجتماعی**، سال سیزدهم، شماره ۴: ۱-۳۰. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- سجاسی قیداری، حمدالله، فعال جلالی، امین (۱۳۹۷). **سنجش آگاهی و رفتار زیست محیطی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان زنگلانلو)**، **فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)**، سال هشتم شماره ۱: ۲۹-۵۰. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- سلیمان پورعمران، محبوبه، نوری، علیرضا (۱۳۹۸). بررسی رابطه بین مدیریت سبز با رفتار زیست محیطی مدیران و معاونین مدارس استان خراسان شمالی، **مجله محیط زیست و توسعه فرابخشی**، پیاپی ۶۵: ۲۵-۳۶. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- صالحی، صادق (۱۳۹۰). **رفتارهای زیست محیطی، دانش زیست محیطی و تحصیلات، نشریه علوم تربیتی**، سال هجدهم شماره ۳: ۲۰۱-۲۲۶. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)

- صالحی، صادق، امامقلی، لقمان (۱۳۹۱). سرمایه فرهنگی و نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان)، **فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات**، دوره ۸، شماره ۲۸: ۹۱-۱۲۰.
- صالحی، صادق، پازوکی نژاد، زهرا، امامقلی، لقمان (۱۳۹۲). آموزش و پرورش و محیط زیست (نگرش، آگاهی و رفتارهای زیست محیطی دانش آموزان)، **نشریه علوم تربیتی**، سال بیستم شماره ۲: ۱۷۱-۱۹۰. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- صالحی، صادق، کریمزاده، سارا (۱۳۹۳). بررسی تاثیر ارزش‌های زیست محیطی بر رفتار زیست محیطی (مطالعه مناطق شهری ارومیه)، **نشریه مسائل اجتماعی ایران**، سال پنجم شماره ۲: ۶۱-۷۶. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- عباس‌زاده، محمد، علوی، لیلا، بنی‌فاطمه، حسین، علیزاده اقدم، محمدباقر (۱۳۹۵). مدل یابی ساختاری تاثیر تجربه زیست محیطی و نگرش زیست محیطی بر رفتار زیست محیطی، **نشریه علوم اجتماعی**، سال سیزدهم شماره ۱: ۱۷۱-۱۹۶. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- فاضلی، محمد، جعفرصالحی، سحر (۱۳۹۲). شکاف نگرش، دانش و رفتار زیست محیطی گردشگران، **فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری**، پیاپی ۲۲: ۱۳۷-۱۵۰. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- فیروزجاییان، علی‌اصغر، غلامرضازاده، فاطمه (۱۳۹۴). تحلیل آسیب‌شناسانه رفتار زیست محیطی شهروندان با تاکید بر زباله پراکنی در میان گردشگران، **مجله جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی**، پیاپی ۶: ۱۲۹-۱۵۱. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- کشاورز، محمد، دامغانیان، حسین، ابراهیمی، سید عباس، رستگار، عباسعلی (۱۳۹۹). تاملی بر سبزگرایی در سازمان: واکاوی نقش رهبری تحول‌گرا مبتنی بر محیط زیست و رهبری معنوی در ایجاد رفتارهای زیست محیطی در سازمان، **مجله محیط زیست و توسعه فراهخشی**، پیاپی ۶۹: ۴۷-۶۲. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- منتی‌زاده، میثم، زمانی، غلامحسین (۱۳۹۱). تدوین مدل رفتار زیست محیطی زارعان شهرستان شیراز، **نشریه علوم ترویج و آموزش کشاورزی**، سال هشتم شماره ۲: ۶۳-۷۵. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- میرفردی، اصغر (۱۳۹۵). بررسی رابطه پایگاه اقتصادی-اجتماعی و احساس مسئولیت اجتماعی با رفتار محیط‌زیستی (مورد مطالعه: ساکنان نورآباد ممسنی)، **مجله آموزش محیط زیست و توسعه پایدار**، سال پنجم شماره ۱: ۱۰۱-۱۱۴. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- نبوی، سیدحسین، مختاری هشی، علی (۱۳۹۷). سرمایه فرهنگی و رفتارهای زیست محیطی خانواده‌های تهرانی، **نشریه مسائل اجتماعی ایران**، سال نهم شماره ۲: ۲۰۹-۲۳۲. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)
- نواح، عبدالرضا و فروتن کیا، شهروز (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین کنش عقلانی و رفتارهای زیست‌محیطی مورد مطالعه جامعه شهری اندیشمک، **فصلنامه‌ی محیط زیست**، شماره ۵۱: ۶۹-۷۸.
- نواح، عبدالرضا، فروتن کیا، شهروز، پورترکارونی، محمد (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین میزان دینداری با ارزش‌ها و رفتارهای زیست محیطی شهروندان (مطالعه موردی: شهر اهواز)، **فصلنامه مطالعات جامعه شناختی شهری**، پیاپی ۱: ۷۷-۹۵. (منبع استفاده شده در فراتحلیل)

نوغانی، محسن، میرمحمدتبار، سیداحمد (۱۳۹۶). **فرا تحلیل: مبانی و کاربردها**، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی.

واقفی، الهام، حقیقتیان، منصور (۱۳۹۳). بررسی تأثیر سرمایه فرهنگی (بعد نهادینه) بر رفتارهای اجتماعی زیست محیطی با رویکرد توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر شیراز)، **فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری**، شماره ۸: ۴۷-۶۶.

Ajzen, I & Driver, B. L. (1992) Application of the Theory of Planned Behavior to Leisure Choice, **Journal of Leisure Research**, 24(3): 207-224.

Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior, **Organizational Behavior, and Human Decision Processes**, 50: 179-211.

Blake, J. (2016). **Iran's environmental challenges; Environmental sustainability in Iran: the bumpy road ahead**, London Middle East Institute, University of London.

Borenstein, M, Hedges, L, Higgins, J, Rothstein, H(2009), **Introduction to Meta-Analysis**, UK: Wiley & Sons publication.

Card, N. A. (2011). **Applied meta-analysis for social science research**, New York: Guilford Publications

Cohen, J. (1977). **Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences: (Rev. Ed)**. New York: Academic Press.

Cooper, H. M. (2009). **Research synthesis and meta-analysis: A step-by-step approach**. Thousand Oaks, CA: Sage.

Environmental Performance Index. (2016). **Global environmental performance index**. New Haven, CT: Yale University. Available: www.epi.yale.edu.

Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). **Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research**. Reading, MA: Addison-Wesley.

Hayes, J (2004). **The impact of social and cultural capital**. California state university, Sacramento.

Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. **Educational Researcher**, 5, 3-8.

Petitti D.B.(2001). Approaches to heterogeneity in a meta-analysis. **Stat Med**, 20: 25-33.

Pigott, T. D.(2012). **Advances in Meta-Analysis**, New York: Springer.

Schnaiberg, A. (2008), **the Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy**, Paradigm Publishers.

Stern, P. C. (1997). Toward a working definition of consumption for environmental research and policy. **Significant consumption: Research directions** (pp. 12-35). Washington, DC: National Academy Press, 1997.

Stern, P. C. (1999). Information, incentives, and pro-environmental consumer behavior. **Journal of Consumer Policy**, 22, 461-478.

Stern, P. C. (2000). Psychology, sustainability, and the science of human-environment interactions. **American Psychologist**, 55, 523-530.

SID

سرویس ترجمه
تخصصی

کارگاه‌های
آموزشی

بلاگ
مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری
STES

فیلم‌های
آموزشی

سامانه ویراستاری (ویرایش متون فارسی، انگلیسی، عربی)

کارگاه‌ها و فیلم‌های آموزشی مرکز اطلاعات علمی

دوره مقدماتی گوگل ادز

دوره مقدماتی گوگل ادز

جذب پروژه از طریق لینکدین

جذب پروژه از طریق لینکدین

آموزش نرم‌افزار پاورپوینت (مقدمانی)

آموزش نرم‌افزار پاورپوینت

آموزش طراحی بسته بندی

آموزش طراحی بسته بندی